

IRWiR PAN

Maria Halamska

**Struktura społeczna polskiej wsi i jej
ewolucja w ostatnim ćwierćwieczu**

Seminarium IRWiR PAN

5 października 2015

*Dziękuję inż. Radosławowi Hoffmannowi
za pomoc przy opracowaniu bazy danych i
analizach statystycznych.*

Plan wystąpienia

- O znaczeniu badań nad strukturą społeczną, badaniach nad strukturą społeczną wsi i ich specyfice
- Baza empiryczna analizy
- Ewolucja struktury społeczno-zawodowej 1991-2013
- Procesy zmian i ich charakterystyka
- Dwie (?) „wiejskie Polski” czyli o zróżnicowaniu struktury społecznej wsi
- Dokąd zmierza wieś czyli hipoteza *moyennisation* (*średnienia?*)
- O użyteczności konstelacyjnej wizji struktury społeczeństwa przemysłowego

O znaczeniu badań nad strukturą społeczną

- „Struktura zawodowa to **socjologiczna mapa społeczeństwa**, odzwierciedlająca poziom jego rozwoju ekonomicznego, rodzaj systemu gospodarczego, ustrój polityczny i stopień modernizacji stosunków społecznych” (Domański 2009:14); Struktura społeczna „charakteryzuje zawsze stan danego społeczeństwa, stanowi jego swoistą legitymację, zespół cech tożsamościowych, a jednocześnie jest elementem i czynnikiem sprawczym dynamiki społecznej” (Gilejko 2010: 17)
- Badania nad strukturą społeczną w Polsce

... i strukturą społeczną wsi oraz ich specyfice

- Socjologia wsi: od struktury wioski do zróżnicowania rolników → wieś należy do chłopów/rolników; koncentracja na zróżnicowaniu rolników
- Struktura wioski = struktura rodzin
- Uproszczone obrazy struktury wsi na podstawie badań innych badan, np. w badaniach CBOS (technika zadawania pytań)
- **Dezagraryzacja** wsi i ...pytanie o jej strukturę społeczną nabiera nowej aktualności

Baza empiryczna analizy

- I etap projektu NCN „Struktura społeczno-zawodowa wsi i jej świadomościowe korelaty” nr 2013/11/B/HS6/01811
- Baza danych badań PPGS 1991, 1995, „Diagnoza społeczna” 2003, 2009 oraz 2013
- Podział na grupy społeczno-zawodowe wg klasyfikacji zawodów GUS (444 grupy elementarne); wzoruje się ona na Międzynarodowej Klasyfikacji Zawodów (ISCO)

Tab.1. Struktura źródeł utrzymania ludności wiejskiej w latach 1991-2013. Dane w %.

	Rok badania				
	PGSS 1991	PGSS 1995	DS 2003	DS 2009	DS 2013
Wielkość próby (N osób/gospodarstw domowych)	4214 osoby	3053 osoby	3961 GD	12 376 GD	12 355 GD
Udział próby wiejskiej	41,0%	37,4%	33,0%	33,0%	33,3%**
Pracownicze	29,9	23,8	28,7	42,1	43,6
Chłopskie (rolnicze)	22,0	22,2	11,3	14,1	13,2
Pracowniczo-chłopskie	25,0	21,4	11,3	-	-
Emerytura, renta	23,4	24,9	39,4	34,6	32,0
Praca na własny rachunek	0,2	4,9	5,0	4,8	4,8
Inne	0,0	3,2	4,2	4,3	4,8

Źródło: opracowanie własne na podstawie bazy danych badań Polski Generalny Sondaż Społeczny w latach 1991 oraz 1995 oraz Diagnoza społeczna 2003, 2009 i 2013.

Tab.2 Ewolucja struktury społeczno-zawodowej ludności wiejskiej. Dane w %.

Grupy społeczno-zawodowe	Rok i rodzaj badania					
	PGSS 1991		DS 2003		DS 2013	
	Udział razem	w tym samoza- trudnienie	Udział razem	w tym samoza- trudnienie	Udział razem	Ww tym samoza- trudnienie
Ludność wiejska	0,0		0,4		0,4	
0.Siły zbrojne;						
1.Menedżerowie, kierownicy, wyżsi urzędnicy;	0,4	0,0	2,5	0,7	2,8	0,4
2. Specjaliści;	1,8	0,0	6,6	0,1	9,3	0,3
3. Technicy i personel pośredni;	7,0	0,1	7,5	0,4	5,2	0,3
4. Urzędnicy, pracownicy biurowi;	3,3	0,0	5,2	0,1	4,7	0,1
5.Pracownicy usług osobistych, sprzedawcy;	6,5	1,8	8,8	2,1	10,9	1,6
6. Rolnicy, ogrodnicy, leśnicy, rybacy;	46,4	0,0	37,7	0,1	27,4	0,2
7. Robotnicy przemysłowi, rzemieślnicy;	16,4	2,9	15,5	2,0	22,5	2,2
8. Operatorzy maszyn i urządzeń;	7,8	0,8	9,0	0,4	9,5	0,7
9. Pracownicy przy pracach prostych;	10,4	0,6	7,0	0,1	7,3	0,3
Pracujący na własny rachunek razem		6,2		6,1		6,2

Źródło: opracowanie własne na podstawie bazy danych badań Polski Generalny Sondaż Społeczny 1991 oraz Diagnoza społeczna 2003 i 2013

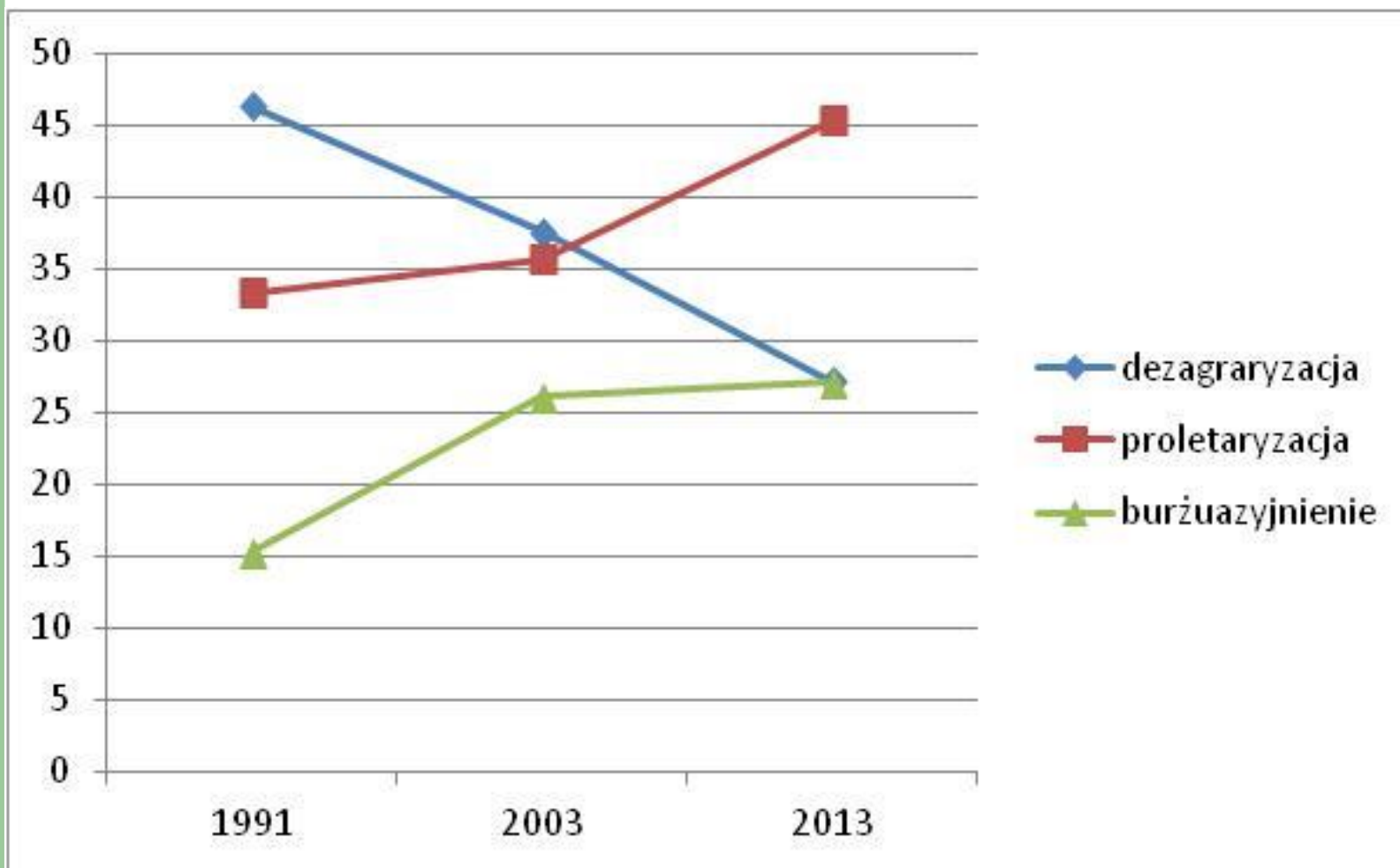

Tab.3 Ewolucja struktury społeczno-zawodowej ludności wiejskiej na tle ludności Polski. Ujęcie uproszczone.

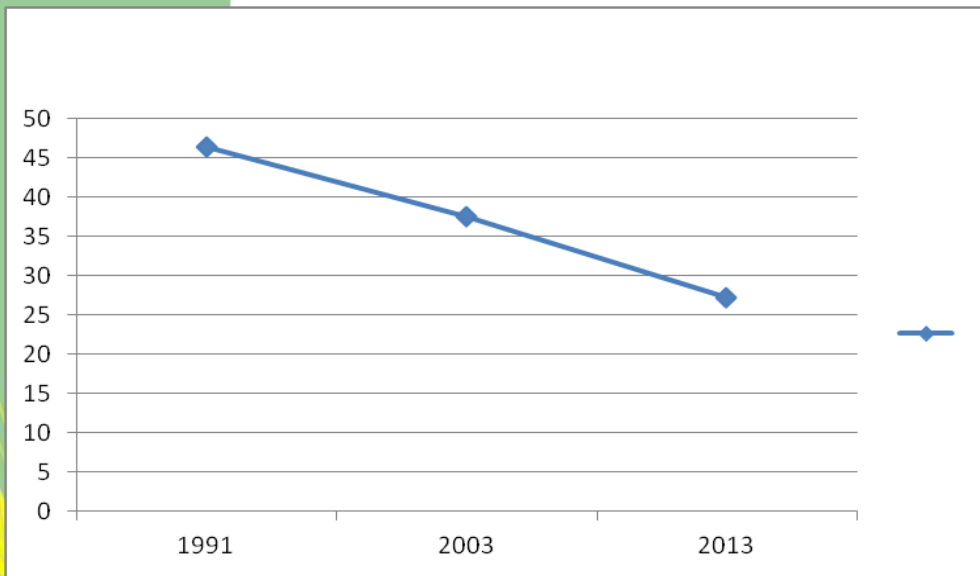
Segmenty struktury	1991	2003	2013	1991 = 100
Polska ogółem				
Rolnicy*	20,4	16,1	11,6	57
Robotnicy**	42,6	36,6	43,2	101
Klasa średnia***	36,7	47,9	44,5	121
<i>w tym: „nowa”</i>	<i>27,7</i>	<i>38,9</i>	<i>37,2</i>	<i>134</i>
<i>„stara”</i>	<i>9,0</i>	<i>9,0</i>	<i>7,3</i>	<i>81</i>
Ludność wiejska				
Rolnicy*	46,4	37,6	27,2	59
Robotnicy**	33,4	35,7	45,4	136
Klasa średnia***	15,3	26,1	27,1	177
<i>w tym: „nowa”</i>	<i>9,1</i>	<i>20,0</i>	<i>20,9</i>	<i>230</i>
<i>„stara”</i>	<i>6,2</i>	<i>6,1</i>	<i>6,2</i>	<i>100</i>

Legenda: * grupa nr 6 pomniejszona o samo zatrudnionych; ** grupy 5 oraz 6-9 pomniejszone o samozatrudnionych; ***grupy 1-4, pomniejszone o samozatrudnionych plus samozatrudnieni we wszystkich grupach.

Źródło: opracowanie własne na podstawie tab. 2.

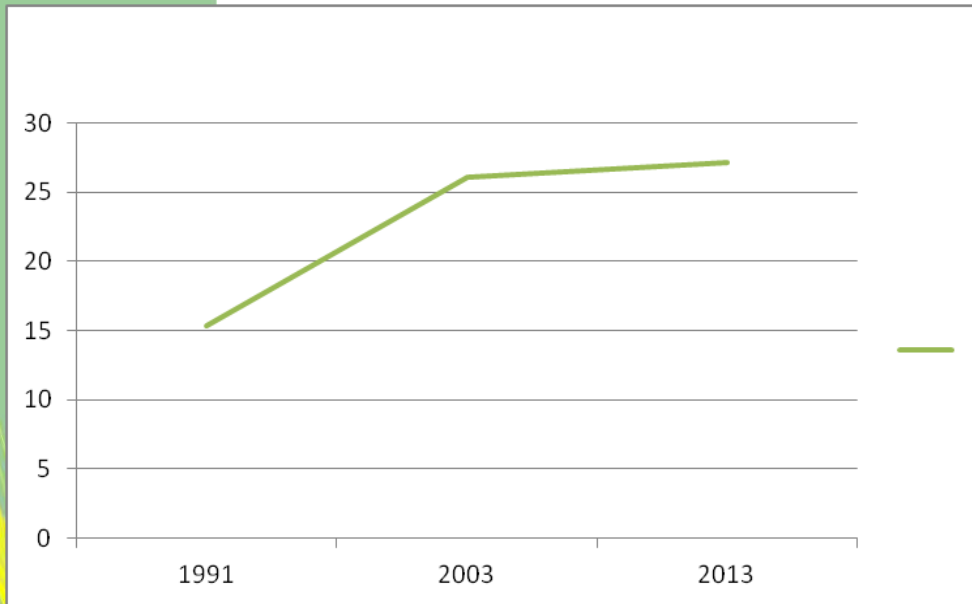
Wyk.1 Procesy zmian struktury społecznej wsi i ich dynamika

Proces dezagraryzacji

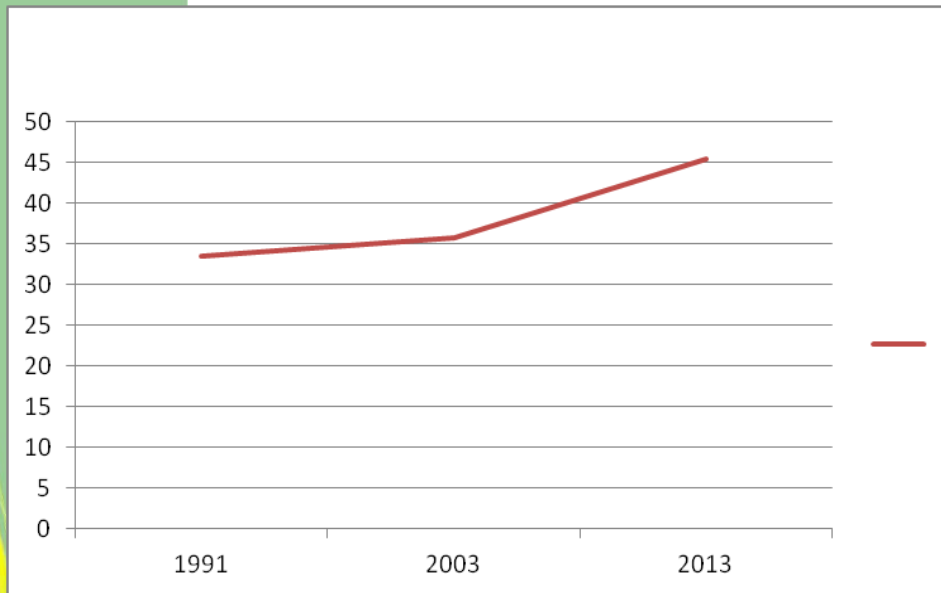
- udział rolników maleje; najsilniej na obszarach o zróżnicowanej gospodarce
- jednostajny w czasie spadek o 41 %, zmienny w przestrzeni
- mechanizmy:
  - samoeliminacja (I. Markus)
  - burżuazyjnienie (R. Manchin & I.Szelenyi)

Proces burżuazyjnienia/gentryfikacji

- nasycanie struktury wsi ludźmi o wyższych pozycjach w stratyfikacji społecznej/klasą średnią
- proces o najsilniejszej (o 77%) lecz zmiennej dynamice w czasie i przestrzeni
- dwie trajektorie:
  - wzrost wykształcenia/struktura gospodarki
  - *counterurbanization*
- dwie koncepcje teoretyczne:
  - „śmierć klas”
  - zasoby kulturowe (Weber, Bourdieu)

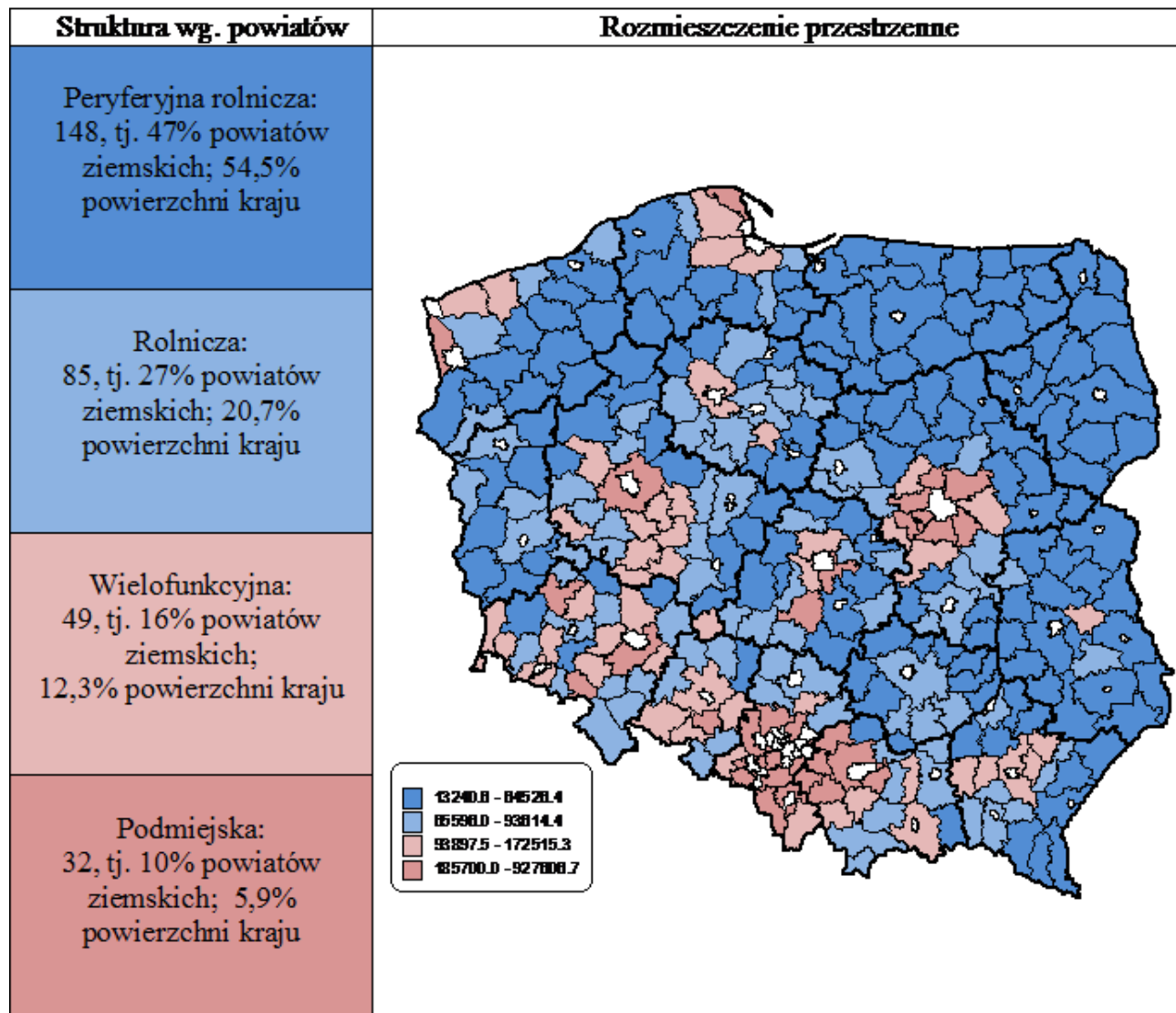
Proces proletaryzacji

- nasycanie wsi różnymi kategoriami robotników: **robotnicy z udziałem ponad 45% dominującym segmentem w strukturze polskiej wsi**
- dynamika: przyspieszenie po 2003, wzrost o 36 %; wzrost grupy robotników przemysłowych i rzemieślników oraz pracowników usług i sprzedawców

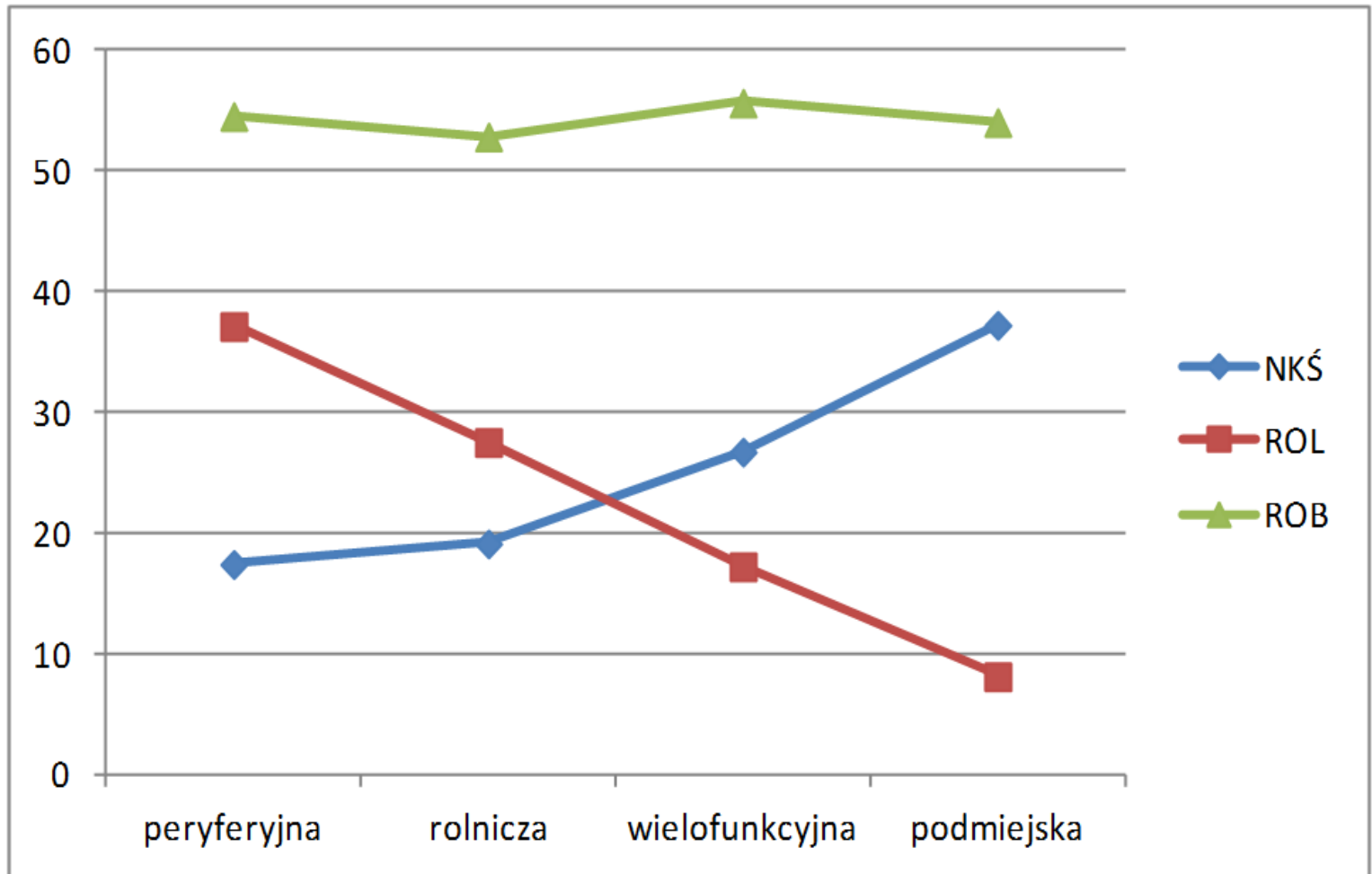
Kryterium różnicowania struktury: typ gospodarki lokalnej

Zróżnicowanie gospodarki wiejskiej: przestrzenne rozmieszczenie typów

Źródło: Opracowanie własne na podstawie bazy danych badań „Diagnoza społeczna 2009”.

Zróżnicowanie struktury społeczno-zawodowej wg typów gospodarki lokalnej w 2013 roku

Heurystyka procesu zmian

- Jaka staje się polska wieś pod wpływem tych procesów?
  - czy staje się coraz bardziej specyficzna i odrębna czy też traci swoją społeczną specyfikę i odrębność?
  - czy następuje pogłębianie się czy też zmniejszanie się różnic wewnętrznych?
  - czy wewnątrz wsi następują procesy homogenizacji czy dyferencjacji?

- Analiza dynamiki w latach 2003-2013

Heurystyka procesu zmian

1. Czy wieś staje się coraz bardziej specyficzna i odrębna czy też traci swoją społeczną specyfikę i odrębność w społeczeństwie?

- **Zmniejszająca się specyfika wsi ponieważ następuje:**
  - upodobnienie struktury społeczno-zawodowej (spadek udziału rolników, wzrost udziału klasy średniej) do całego kraju
  - robotnicy dominującym segmentem także na wsi
  - dystanse między „wiejską Polską” a całym krajem zmniejszają się; dystanse wykształcenia, dochodów gospodarstw domowych, dochodów osobistych są w 2013 roku są mniejsze niż w roku 2003.

2. Czy następuje pogłębianie się czy też zmniejszanie się różnic wewnętrznych?

- **Nowy wewnętrzny podział wsi:** „wieś wiejska” i „wieś podmiejska”
- Podobny w obydwu typach wsi wzór materialnej stratyfikacji, stabilność hierarchii materialnej
- Znaczące zmniejszenie się dystansów międzygrupowych (między grupa najlepiej a najgorzej zarabiających **z trzykrotnego na dwukrotne**)
- Wzrost wewnętrznego zróżnicowania dochodów w grupach społeczno-zawodowych; narastanie rozwarstwienia rolników (5,57/6,29), robotników (5,11/5,69), klasy średniej (5,08/5,65)

Heurystyka procesu zmian

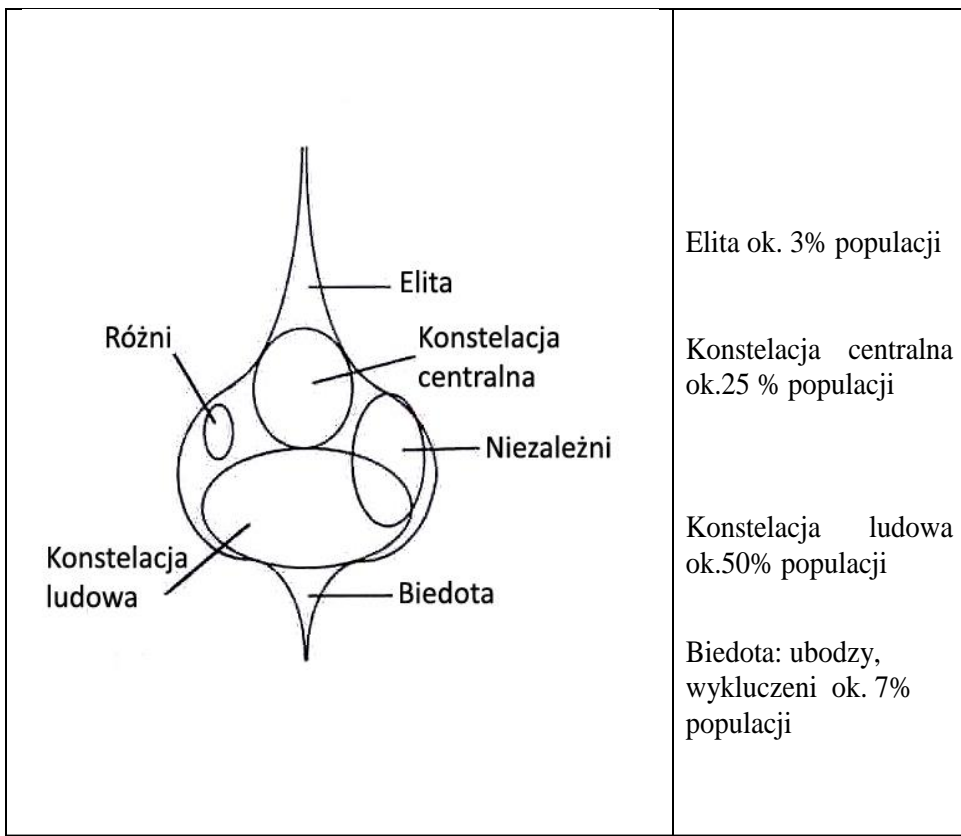
3. Czy wewnątrz wsi następują procesy homogenizacji czy dyferencjacji?

- **Homogenizacja:** zatracanie specyfiki w społeczeństwie globalnym; zmniejszanie się materialnych dystansów między grupami
- **Dyferencjacja:** odmienny przebieg procesów w we „wsi wiejskiej” i „wsi podmiejskiej”
- Cecha burżuazyjnienia/gentryfikacji: dwa symultanicznie zachodzące procesy - dywersyfikacji i **homogenizacji** (Maloutas, 2011)

Hipoteza *moyennisation* (1)

- Jakie ramy teoretyczne – wobec tezy o „śmierci klas” - powinna mieć analiza współczesnego społeczeństwa przemysłowego?
Mendras: **klasowa analiza współczesnego społeczeństwa jest anachroniczna**
- Kosmograficzna wizja społeczeństwa Henri Mendrasa w *La Seconde Révolution française 1956 – 1984* (1988)
  - **Podstawowy proces społeczny: *moyennisation***
  - Czy powstające zróżnicowanie społeczne wtlaczać w ramy już istniejących modeli czy w oparciu o empirię tworzyć nowe modele współczesnej rzeczywistości społecznej?
  - Czy mamy podstawy, by zastosować tę koncepcję do zmian w Polsce w okresie 1989-2013?
  - O przydatności koncepcji w społeczeństwie płynnej rzeczywistości: „grupy przejściowe”, prekariat, emencypacja kobiet

Hipoteza *moyennisation* (2)

Rys.1. „Bęczyk” – kształt struktury społecznej wg Henri Mendrasa (Mendras, 1997: 66)

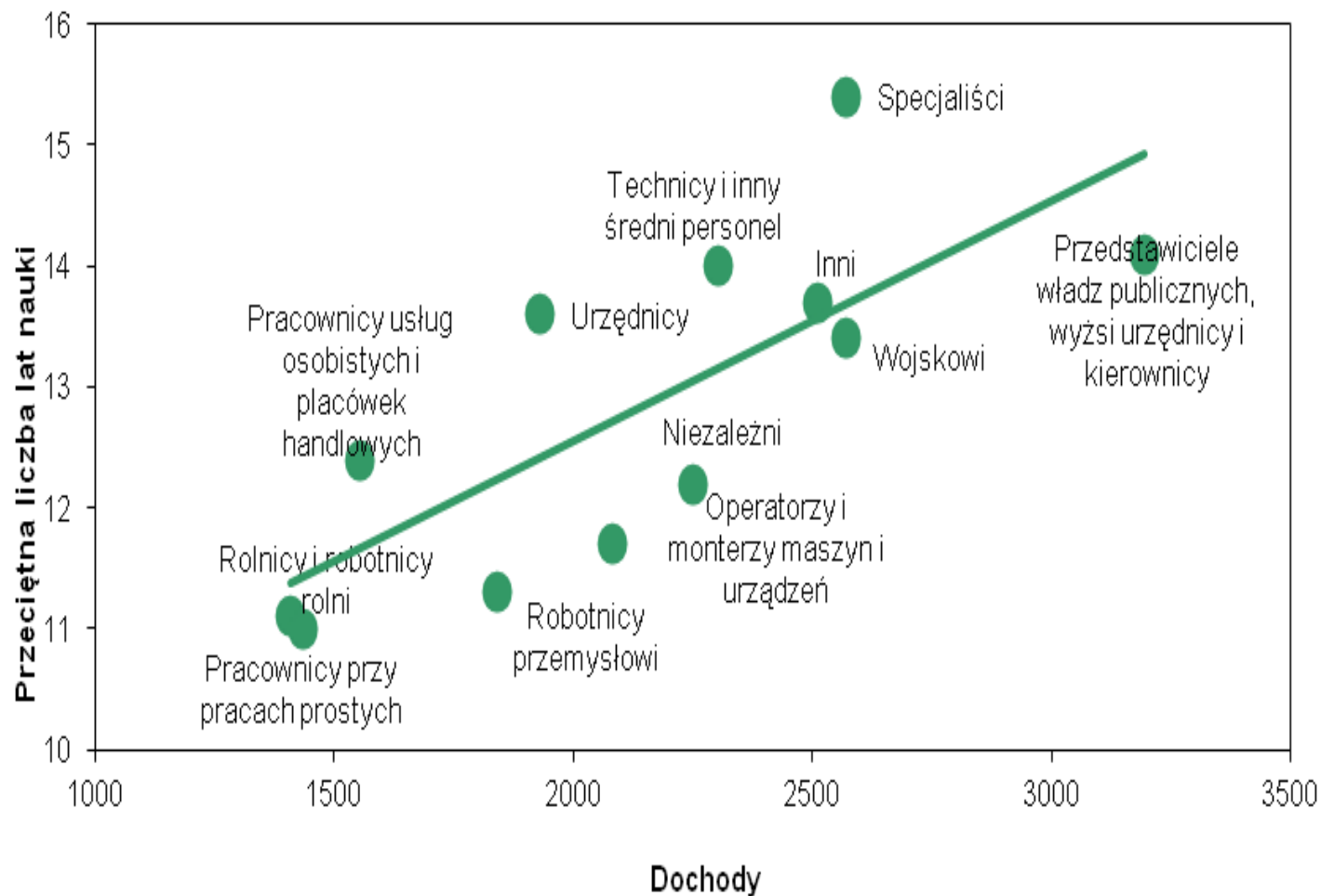
Tab. 4 Ewolucja struktury społeczno-zawodowej ludności wiejskiej na tle ludności Polski wg kosmograficznego modelu struktury społecznej.

	1991	2003	2013
Polska ogółem			
Konstelacja centralna*	27,7	38,9	37,9
Konstelacja ludowa**	63,0	51,0	54,8
<i>w tym rolnicy</i>	20,4	16,0	11,6
Niezależni ***	8,4	7,3	5,2
Inni ****	0,6	2,8	2,1
Ludność wiejska			
Konstelacja centralna	12,4	20,5	20,9
Konstelacja ludowa	81,3	73,3	72,6
<i>w tym rolnicy</i>	46,4	37,6	27,2
Niezależni	6,2	5,3	5,5
Inni	0,0	0,8	0,7

* konstelacja centralna: suma grup 1-4, pomniejszona o udział pracujących na własny rachunek; **konstelacja ludowa: suma grup 5 – 9, pomniejszona o udział pracujących na własny rachunek; ***niezależni: suma pracujących na własny rachunek w grupach 3-9; ****inni: pracujący na własny rachunek w grupach 1-2.

Źródło: opracowanie własne na podstawie tab.2.

Weryfikacja hipotezy: grupy społeczno-zawodowe wg wykształcenia i dochodów

Uwagi końcowe

- Użyteczność kosmograficznej wizji struktury społecznej w analizie społeczeństw struktury społeczeństw przemysłowych
- *Moyennisation* jako proces tworzenia się tzw. społeczeństw klasy średniej
- Co z polaryzacją?
  - Problem czasu
  - Problem wyboru grup skrajnych
  - Kosmograficzna wizja struktury społecznej nie wyklucza analizy społecznego zróżnicowania

Cytowane pozycje:

- Csire, Andras. 1998. *Embourgeoisement Theories and Debates*. "Review of Sociology" (Budapest) Special Issue: 40-56.
- Domański, Henryk. 2009. *Spółeczeństwa europejskie*. Warszawa: Scholar.
- Domański, Henryk. 2004. *Struktura społeczna*. Warszawa: Scholar.
- Gilejko, Leszek K. 2010. *Klasy i warstwy we współczesnym społeczeństwie polskim*. W: M. Jarosz (red.). *Polacy równi i równiejsi*. Warszawa: Instytut Studiów Politycznych PAN, s. 17 - 44.
- Gorlach, Krzysztof. 2011. *Kierunki badań wsi w społeczeństwie globalnej ponowoczesności, czyli od „nowej” socjologii wsi do studiów nad wsią ponowoczesną*. W: M. Halamska (red.). *Wieś jako przedmiot badań naukowych na początku XXI wieku*. Warszawa: Scholar, s. 139 -168.
- Halamska, Maria. 2013. *Wiejska Polska na początku XXI wieku. Rozważania o gospodarce i społeczeństwie*. Warszawa: Scholar.
- Manchin, Robert, Szelenyi, Istvan. 1985. *Theories of Family Agricultural Production in Collectivized Economies*. "Sociologia Ruralis" nr 3-4: 248-268.
- Mendras, Henri. 1988. *La seconde révolution française 1965-1986*. Paris : Gallimard.
- Zagórski, Krzysztof (red.). 2009. *Życie po zmianie*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.